

Egy régi klasszikus új köntösben¹

Pierre Riché munkája egy igazi klasszikus, amelyet 54 évvel eredeti megjelenése után aktualizált formában adtak ki magyar fordításban. Riché műve valódi szintézis, amely 300 év oktatástörténetét festi meg, amikor széles földrajzi horizontokat átölelve, Itália, Gallia, Hispania, *Africa* és Britannia területét lefedve mutatja be a klasszikus kultúra továbbélésének módozatait és intézményeit, illetve a középkori oktatás születésének első lépéseit. Az 1962-ben megjelent könyv igazi provokatív mű volt, amely az addigi historiográfiai nézeteket mérészen megcáfolva megújította az antikvitás és a középkor határmezsgyéjeként egy válságos, hanyatló, sötét korszaknak tartott periódus megítélését. Ezt a régi, negatív képet villantja fel ironikusan a könyv címe is, amely egyrészt objektív módon a népvándorlás során a Római Birodalom területein kialakuló barbár királyságok keretébe illeszti bele a vizsgált jelenségeket, másrészt ellentétbe állítja az „oktatás és művelődés”, illetve a „barbár Nyugat” szókapcsolatokat, hogy aztán ennek a „barbárságnak” az új megvilágításba helyezését véghezviesse. Az újabb oktatástörténeti szakirodalmat áttekintve azt látjuk, hogy ez a Riché által megújított kép nagy hatást gyakorolt, máig érvényes és elfogadott alapot jelent a további kutatások számára.

A mű szerkezete három kronologikus egységre tagolódik, az első (480–530) az antik oktatás rendszerének továbbélését mutatja be, a grammatikus és a rétor iskoláját, a laikusok körében jellemző széles körű írni-olvasni tudás alapját. Emellett a keresztény iskolák még csak nagyon szűk körben gyakorolnak hatást. Kiderül, hogy a barbár elit, az osztrogót, burgund, vizigót és vandál előkelők rétege átvette az antik műveltség modelljét, a római származású egyházi előkelők, mint Sidonius Apollinaris vagy Ennodius pedig ugyanerre az antik műveltségre alapozva építették ki kapcsolatrendszerüket. A korszakban tapasztalható kulturális veszteség a görög nyelvre és a filozófiai ismeretekre terjed ki, ami a későbbiekben meghatározza majd a műveltség fejlődési lehetőségeit.

A második korszakban (533–625) ez a tendencia folytatódik: Itália, Gallia és Hispania példáján keresztül a szerző bemutatja, hogy a klasszikus tudásanyag egyre inkább szegényedik, szinte kizárólag a grammatikára és a retorikára korlátozódik, ám nem tűnik el még ekkor sem. Fennmaradását azonban már nem tudja biztosítani az antik keret, a városi iskolák megszűnésével a magánoktatás, illetve a műveltség elszigetelt központjai, Cassiodorus Vivariumnak nevezett szerzetesi közössége, iskolája és könyvtára vagy a mecénásként fellépő Meroving-udvar őrzi a klasszikus műveltséganyag bizonyos részeit. Sevillai Izidor munkássága ugyanilyen szerepet tölt be, amikor a 7. század elején gyakorlatias kézikönyvekbe fog-

1 Riché, Pierre: *Oktatás és művelődés a barbár Nyugaton (6–8. század)*. Bp., Szent István Társulat, 2016. 532 p.

lalja össze mindazt, amit a klasszikus kultúrából hasznosnak és megőrzendőnek tart a keresztény tudósok számára. Ez az az időszak, amikor a beszélt nyelvek, a későbbi újlatin nyelvek ősei elválnak az irodalmi latintól, és a klasszikus műveltség ezzel is egyre inkább eltávolodik a hétköznapi élettől. A korszak nagy konfliktusa az antik és a keresztény kultúra összeegyeztetésének vagy inkább szigorú elválasztásának kérdése, amelyet Nagy Szent Gergely pápa személye is képvisel, Riché szerint nem annyira kizárólagosan, ahogyan azt gondolni szokás.

A harmadik, döntő periódus (650–750) a középkori oktatás alapjait jelentő kolostori iskolák felemelkedésével és elterjedésével egy új korszak hajnalát jelenti. Az eddig vizsgált területek mellé felsorakozik Anglia is, ahol a kelta és az angolszász kolostori iskolákban egyrészt tovább él a latin nyelvű irodalom, másrészt egy újfajta keresztény kultúra művelése és oktatása bontakozik ki. Innen indul el a térítő tevékenység Észak-Gallia és Germánia irányába is. Itt alakul ki az az oktatási módszertan, melynek elemei – a szentírási szövegekre épülő olvasástanítás, a latin mint idegen nyelv elsajátítása, a memoriterek fontossága, az éneklés és a *computus* (naptárszámolás) nagy súlya, a hét szabad művészetben alapuló tudásrendszer, a különféle korú gyermekekkel szembeni eltérő elvárások – meghatározók lesznek a későbbiekben a középkori vallásos iskolákban. Itt válik véglegessé a világi műveltség eltűnése, a tudás és az egyház összekapcsolódása, így az írástudó klerikusok egyre hangsúlyosabb hivatali szerepvállalása is. Az angliai kulturális felvirágzás és a 8. század eleji frank udvar központi szerepe már előrevetítik, valójában megalapozzák és lehetővé teszik a Karoling-renaisszánsz későbbi ragyogását.

Riché tehát bizonyítja, hogy egyfelől az antik tudás nem tűnt el a Római Birodalom bukásával és a barbár királyságok felemelkedésével, hanem tovább élt egészen a 7. századig; másfelől hogy az addig teljes megújulásként felfogott Karoling-renaisszánsz valójában ezeknek a századoknak a munkásságára épített, és közvetett módon, a 6–8. századi tudásból, például Sevillai Izidor összefoglalásaiból ismerte meg az antikvitás örökségét. Az átfogó vízió újdonsága mellett Riché módszertana is több újítást hoz. A szerző forráshasználatára jellemző, hogy rendkívül sokféle típusú szöveggel, emlékkel dolgozik – valójában a korszak szinte valamennyi szöveges forrását megszólaltatja művében: regulákat, törvénykönyveket, levelezéseket, krónikákat, feliratos anyagot, formuláskönyveket és szentéletrajzokat. Ez utóbbi újszerű megközelítést jelent, mivel a korábbi történettudomány nem tekintette használható forrásnak a csodás elemekkel telített, erősen fikción alapuló hagiografikus szövegeket, ám Riché ezekből is ki tudott emelni olyan szokásszerű motívumokat, értékeket, amelyek a tudásanyag jellegére, az iskolázottságra utaltak. A szövegek tartalma, a belőlük kiolvasott tényanyag mellett maguknak a szövegeknek a megléte, stílusa, latinsága is árulkodik a kultúra szintjéről, jellegéről, ahogy beszédesek az okiratokon fellelhető aláírások, egy könyv kölcsönadása, lemásolásának ténye is. Az így összegyűjtött adatokból, adatmorzsákból, utalásokból a szerző oktatási módszertanokra következtet, és kapcsolati hálókat épít fel, bizonyítékokat keres egyes társadalmi csoportok klasszikus műveltségére, írni-olvasni tudására, oktatási intézmények létezésére. Ez az oktatásmódszertani, illetve az oktatásban részt vevők társadalmi helyzete iránt megnyilvánuló érdeklődés jellemzi majd Riché későbbi munkásságát is, amely számos más átfogó monográfia és életrajz mellett a középkori oktatást, a gyermekkort és a nők tanulási lehetőségeit is kutatja. Pierre Riché 2017-ben, könyve magyar fordításához kapcsolódva, elnyerte a Stephanus-díjat.

A fél évszázada alkotó szerző tevékenysége mellett érdemes kitérni a magyar fordítás, kiadás sajátosságaira is. A szöveget Ádám Anikó, a francia irodalom és a fordítástudomány szakértője és Sághy Marianne, a késő antik kultúra és vallásosság egyik legizgalma-

sabb magyar kutatója fordították le. A közös munka szükséges volt ahhoz, hogy a francia szöveg magyarra történő átültetése mellett a korabeli kultúrához kapcsolódó szakkifejezések is pontosan, a történetírásban használatos formájukban jelenjenek meg. Munkájuk nyomán a szöveg kellőképpen gördülékeny és olvasmányos stílusú, a feldolgozott hatalmas anyag áttekintését pedig már a francia változatban is segítette a rendkívül jól tagolt szerkezet és a kötet végén található személy- és helynévmutató.

A magyar változat azonban nemcsak fordítás, hanem naprakésszé tétel is. Ennek egyik eleme a Riché által tárgyalt témák és szereplők kapcsán a könyv első kiadása óta megjelent szakirodalom rendkívül gondos és széles körű tematikus bemutatása egy 34 oldalas bibliográfiában az 1962–2015 közötti időszakra vonatkozóan, ami Sággy Marianne és Andra Jugănaru munkáját dicséri.

Az új szakirodalom bősége némiképp kontrasztot képez Riché eredeti munkájának jegyzeteivel és bibliográfiájával. A bibliográfia csak válogatott irodalmat közöl, így a hivatkozások (ráadásul néhol következetlen, nem egyetlen rendszert követő) rövidítései nem könnyítik meg az olvasó dolgát, az időnként megjelenő „vezetéknev, i. m., oldalszám” forma hosszú keresgélést jelent egy 450 oldalas műben a bibliográfia támasza nélkül. A források sajnos egyáltalán nem szerepelnek a bibliográfiában, kizárólag a nagy forráskiadvány-sorozatok rövidítései sorolja fel egy lista (PL, MGH), amelybe ráadásul néhány furcsa magyartítás is becsúszott. Ez a rövidítésjegyzék azonban nem segít azon az olvasón, aki Beda Venerabilis főművével kizárólag HE alakban találkozik, feloldás nélkül, vagy azon, aki éppen a „Reg. Benedicti XXX. fej.”, „Regula benedicti LXII.” és a „Reg. Ben., 37.” formákon igyekszik kiigazodni. Ezek a hivatkozások általában hűen követik az eredeti kiadás jegyzetelésének módszereit, és nyilván hatalmas szerkesztői munka lett volna egyrészt mindent egységesíteni, másrészt pedig kikeresgélni és egy bibliográfiában átláthatóvá tenni Riché teljes forrásanyagát – pedig ez utóbbi, amellet, hogy megkönnyíti az olvasó dolgát, egyszersmind gazdag, enciklopédikus, szinte teljes áttekintése lehetett volna az 5–8. század fennmaradt szöveges emlékeinek, ezzel is hozzájárulva a magyar változat többértű felhasználhatóságához.

Az aktualizálás másik eszköze Sággy Marianne szellemes és elgondolkoztató bevezetése, amely amellet, hogy rámutat Riché művének tanulságaira, rávilágít a tárgyalt korszak meglepő modernitására, a Római Birodalom bukása után megszülető kultúrák keveredésének ma is megfontolásra érdemes kreativitására és kihívásaira, illetve az ezzel foglalkozó kutatások innovatív voltára. Mind a régi nagy klasszikus, mind az új köntös, amibe a fordítók öltöztették, hasznos és sokféleképpen forgatható alaplú lehet a korai középkor, illetve az oktatás és a kultúra története iránt érdeklődők számára.

*Novák Veronika**

* Habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelmi Tanszék.